

Catàstrofe, capitalisme i escatologia

Des que l'any 1947 a la seu del *The Bulletin of the Atomic Scientists*, amb els horrors recents d'Hiroshima i Nagasaki, es va crear el rellotge de la fi del món, la idea de l'apocalipsi ha guanyat popularitat. Representa que quan arribi al punt de les 12 es produirà l'hecatombe nuclear; en el moment de l'escriptura d'aquest text, el rellotge diu que som a 89 segons de la mitjanit i pel que sembla fa temps que oscil·la al voltant d'aquestes xifres. La fi del món ha recorregut totes les civilitzacions, des dels antics maies arribant a les apocalipsis zombi actuals. Ara bé, en les últimes dècades la catàstrofe s'ha introduït en moltes capes dels relats públics i privats. Com diu Marina Garcés a l'article «Colapso y promesa», «la imaginació és apocalíptica» (2023: 58), a banda de tots els artefactes culturals distòpics, la retòrica de la catàstrofe ja forma part del missatge d'altres camps socials, sobretot el polític i el socioeconòmic. És cada vegada més comú sentir algun polític dient que amb el govern del seu oponent vindran els genets de l'apocalipsi, o algun economista mediàtic amb ulleres o jaquetes llampants, proclamar que aquesta o l'altra mesura econòmica suposarà la guerra entre els mercats, o la catàstrofe de l'economia. Aquest auge del catastrofisme veu d'una societat immersa en la incertesa i la desconfiança. La nostra societat, filla del Maig del 68 i de la postmodernitat, va aconseguir trencar amb la rigidesa d'alguns relats preestablerts que mantenien a una part molt important de la població subjugada. Tanmateix, com una mena d'efecte secundari no-desitjat, el trencament amb tots els relats també ha posat fi a la noció d'existència més elemental, provocant aquest “apocalipticisme” que es cola arreu. És per això que cridant novament a Garcés, però ara el seu text *Nova il·lustració radical* (2017), vivim immersos en una societat pòstuma; l'esdevenir d'avui de cada individu és una condició pòstuma, com si cada persona visqués després d'haver experimentat la pròpia mort i la de la societat en la qual viu; o vivia.

Abans, però, definim breument l'escatologia

El terme «escatologia» ja apareix en un text tan canònic com la *Illiada* d'Homer. «*Eschatos*» significa «als límits; als extrems» i apunta a la finitud, a un extrem més enllà del qual no hi ha res. A la *Illiada* apareix en el sentit de lluitar en l'extrem del camp de batalla (XI, 524; XX, 328, 434). Aquest mateix significat limítrof també apareix, per

exemple, a Heròdot o en alguns passatges del *Nou Testament*. La idea d'escatologia, però, s'adscriu a la cultura jueva que des d'un inici va teixir-ne dos camins: un de caràcter pacífic lligat als profetes i a la bonaventura que desitjaven la gent del camp, per exemple a *Isaïes 51.3* i, l'altra, al destí dels exèrcits amb la idea del Messies de Jahvè, que amb la seva vinguda durà la pau al món. En línies generals, i amb la corresponent càrrega de sincretisme, el cristianisme heretarà aquestes dues idees. En el cristianisme dels primers segles sorgeixen tota mena de sectes i interpretacions sobre la fi del món, segurament les més conegudes són les que giraven al voltant del mil·lenarisme. Tanmateix, la idea d'escatologia que s'instaura és aquella que tracta sobre el coneixement de les coses últimes, «*tá êschata*», però en un contrast significatiu respecte a la cultura grega. És a dir, el significat grec apunta més a la física, i l'escatologia cristiana tracta sobre una fi del món en el més enllà. En les fonts cristianes, aquesta dualitat escatològica entre promesa i catàstrofe apareix no només als passatges de l'*Apocalipsi*, sinó també als *Evangelis* i a les *Epístoles*. Aquesta idea escatològica influeix enormement el concepte d'història, ja que a partir d'aquí neix la idea de progrés; la civilització té una esperança pel futur que vindrà i d'alguna manera si sent cada vegada més a prop. En la religió hi ha corrents i adeptes en totes les direccions, des dels que creuen fermament en la idea de l'apocalipsi i saben o volen situar-la en un temps concret, fins als més escèptics com, per exemple, Sant Tomàs d'Aquino que afirma: «no és possible determinar cap període de temps, petit o gran, en el qual s'esperarà la fi del món, en la qual s'esperarà Crist i l'Anticrist» (*Contra impugnantes Dei cultum et religionem*, V, 5).

Amb el secularisme i l'humanisme, la idea d'escatologia passa a diversificar-se i a formar part de la política. L'escatologia no només ha d'esperar l'avinguda dels canvis, sinó que és l'home qui pot provocar-los mitjançant una revolució. Per tant, si la religió mantenia separades les idees de la fi i la finalitat, la societat moderna les combina. El cristianisme creu que la finalitat està en el més enllà, després de la mort, la fi del cos físic; en canvi, la societat moderna antropocèntrica també situa la possibilitat de fi del món en un canvi que pot generar l'home. Ja des del món contemporani sorgeixen molts autors que intenten donar compte de la fi del món mitjançant les idees de la ciència moderna; connectant tota mena de disciplines que van des del futur de l'univers en termes astrofísics fins a intuïcions

filosòfiques de tota naturalesa. Per exemple, podem citar a Bertrand Russell quan a *Misticisme i lògica* diu:

[N]i el foc, ni l'heroisme, ni la intensitat del pensament o del sentiment, poden preservar una vida més enllà de la tomba; tots els treballs de totes les èpoques, tota la devoció, tota la inspiració, tota la brillantor meridiana del geni humà, estan destinats a l'extinció, a la vasta mort del sistema solar, i tot el temple dels èxits humans haurà de quedar inevitablement enterrat sota les restes d'un univers destruït. (2001[1910]: 37)

A aquesta idea de la inevitabilitat també poden afegir-se una sèrie de nocions contràries lligades a l'eternitat de l'existència. En són bones mostres els corrents transhumanistes que creuen en la possibilitat de la immortalitat, ja sigui mitjançant la medicina genètica, la criònica o la fusió amb la tecnologia, i també una sèrie d'autors que teoritzen fermament la idea del multivers (Barrow, 2002; Carr, 2007), és a dir, malgrat que aquest univers visqui la catàstrofe de la fi del món, la vida podria continuar existint en altres realitats paral·leles.

Retòriques de la fi del capitalisme

Lògicament, aquí no hi haurà prou espai ni tampoc la intenció de fer una radiografia completa del fenomen del capitalisme, per això, ens centrarem només en la seva idea de finitud. Al text de 1979 *Voices for the Future: Essays on Major Science Fiction Writers*, l'historiador cultural Howard Bruce Franklin comenta l'obra de l'escriptor anglès James Graham Ballard i crea la locució (avui ja gairebé convertida en un aforisme tronat i sobretot popularitzada per Frederic Jameson): «és més fàcil imaginar-se la fi del món que la fi del capitalisme». Doncs sembla que les diverses crisis, tant les proposades pel relat postmodern o la crisi de la noció de progrés etern, com les crisis econòmiques sobretot la financera viscuda a partir de l'any 2007, han trencat aquest famós aforisme. És a dir, cada vegada sembla més evident que és possible pensar en la fi del capitalisme o encara més precis, que el capitalisme ens portarà a la fi del món. Fet i fet, amb les interpretacions marxistes molts ja entenen el capitalisme com una catàstrofe en si mateixa. Per exemple, Rosa Luxemburg entenia que la catàstrofe és l'element vital del capitalisme, o Walter Benjamin versava sobre el fet que la catàstrofe rau en el fet que tot continuï igual i res canviï. La creixent desigualtat mundial i l'eminent col·lapse ecològic han demostrat que el capitalisme de lliure mercat, que es remunta al *laissez faire* dels pares de l'economia Adam

Smith o David Ricardo, ja no és vàlid. Els diners, els bancs i el capital financer foren concebuts i vistos en un inici com a estandards de la lliure competència perfecta i de l'administració de la propietat privada. Contràriament, avui la jerarquia desigual està més incrustada que mai i uns pocs continuen enriquint-se a canvi de l'empobriment de la immensa majoria.

Alguns dels estudis més reeixits sobre la fi del capitalisme són els proposats per Wolfgang Streeck (2014; 2016). A *How Will Capitalism End?: Essays on a Failing System*, classifica els símptomes del final del sistema capitalista neoliberal en cinc punts (2016: 65): (1) Estancament econòmic (economia del capital fictici, valors tòxics, etc.), (2) Redistribució oligàrquica (concentració del poder en lobbies empresarials i tecnològics), (3) Saqueig del domini públic (Rescats del sector privat, privatitzacions del sector públic, evasió fiscal, etc.), (4) Corrupció (suborn, blanqueig de capitals, etc.) i (5) Anarquia global (ciberdelinqüència, fragmentació geopolítica, guerres comercials de recursos i ideològiques, etc.) Amb tot, Streeck conclou que avui ja ningú creu en el renaixement moral del capitalisme (2016: 71) i, de retop, la política viu una creixent crisi de legitimitat. Les promeses de la política avui ja són vistes des del que podríem anomenar una «ironia existencial». La mercatologia i els milers d'estudis de progressions econòmiques es combinen amb els plans de màxims dels partits polítics que tothom sap que són completament irrealitzables i, per tant, n'ironitza.

Escatologia del capitalisme

A *Capitalisme com a religió* (1921), Walter Benjamin ja connecta, en certa manera, la idea d'escatologia amb l'esdevenir del món capitalisme. El sistema capitalista imposa sobre l'individu la culpa eterna, «un estat mundial de desesperació» producte de la por i la catàstrofe del deute. Aquest lligam entre la culpabilitat cristiana i el deute ja apareix en Marx quan per exemple es refereix al crèdit estatal com a «credo», o a l'endeutament de l'estat com el «pecat contra l'Esperit Sant, pel qual no hi ha perdó possible» (*Marx Engels Werke*, 23). Estirant aquest fil marxista, és molt interessant la relació conceptual que fa Simón Royo (2002: 5) amb les nocions escatològiques de Marx. Reproduïm les analogies a continuació en forma de taula:

Marx	Messies
Obres de Marx	Llibres canònics; sagrades escriptures
Comunisme primitiu	Paradís
Explotació	Història
Revolució	Messianisme; Judici Final
Societat sense classes; comunisme futur	Història veritable; recuperació del Paradís; Regne de Déu
Materialisme històric i dialèctic	Providència
Determinisme materialista	Predestinació
Proletariat	Poble escollit
Partit comunista	Església; Sinagoga

Es pot afirmar que si l'escatologia clàssica creia en la divinitat de tota l'existència, determinant tot l'esdevenir natural, el capitalisme seria avui el Déu escatològic. Si el capitalisme ho domina tot, la retòrica de la seva catàstrofe comporta la fi del món. Avui, per tant, el discurs catastròfic del capitalisme beu de la metafísica clàssica. La propietat privada i l'ànim de lucre mouen el món teleològicament cap a la seva fi. Citant novament el treball de Royo: «l'escatologia bíblica, la metafísica tradicional i el capitalisme contemporani, s'alcen com a negacions del *logos*» (2002: 9). Gràcies al catastrofisme, el capitalisme aconsegueix sortir-se de la dialèctica i imposar una crisi constant que lluny de qüestionar-lo, el cronifica.

En el seu exhaustiu estudi sobre l'escatologia, O'Callaghan i Sanguineti mostren els tres camins que va prendre aquest concepte en el camp de la religió: (1) La fi del món com a aniquilació (*annihilatio mundi*), (2) la transformació del món des de la perspectiva dels pares de l'església (*transformatio mundi*), i (3) la deïficació del món (*deificatio mundi*), de vessant ortodox amb la noció de la transfiguració del cos de crist. Aquests possibles finals escatològics poden connectar-se amb les tres formes d'imaginació catastròfica que proposa Marina Garcés a l'article que hem citat abans: negacionisme catastròfic, acceleracionisme catastròfic i solucionisme (2023: 53). Pensem-hi: El negacionisme catastròfic d'avui es correspon amb l'aniquilació del món; el món conspiratiu, tot i també tenir la visió contrària, també creu amb la destrucció i dominació del planeta de la mà d'uns pocs

magnats o grups de poder. En segon lloc, l'acceleracionisme catastròfic s'adiu amb la *transformatio mundi* sobretot per tots aquells que defensen el sistema capitalista o la seva metamorfosi parcial, en la línia de pensadors com Habermas o Fukuyama. Finalment, el solucionisme que proposa Garcés encaixa amb la *deificatio*, el determinisme tecnocientífic allibera la idea d'un home-màquina deïficat, millorat; un posthumà que aconseguirà salvar-se o escapar-se de l'hecatombe planetària

Abans de passar a les reflexions finals, dos casos pràctics: Un primer exemple es troba en el controvertit magnat Elon Musk erigit en un nou Moisès que guiarà al poble a través del desert de la catàstrofe. Musk no dubta a afirmar en diverses de les seves intervencions públiques que la humanitat s'acosta a un punt d'inflexió. Tot i no mullar-se en els detalls de la profecia final, sí que afirma que algun esdeveniment catastròfic succeirà que obligarà la humanitat a colonitzar Mart i a esdevenir una espècie multiplanetària. Mitjançant la força del seu capital, Elon Musk és el Messies; ell s'encarna en una parusia autoproclamada que costa de creure que no sigui tan sols producte de la seva vanitat. Serà també com Noè seleccionant les espècies? Quins membres seleccionarà dels humans? Quan es produirà l'èxode que salvarà als escollits?

El segon cas que proposem és el que analitza Baker (2020) sobre la política catastròfica d'alguns governs. Una bona mostra és el creador Max Brooks convertit en profeta i sacerdot. Conegut mundialment per l'obra *World War Z: An Oral History of the Zombie War*, transformada en un *blockbuster* produït i protagonitzat per Brad Pitt, Brooks ha aconseguit reputació i influència a centres de defensa importants dels Estats Units com el *West Point's Modern War Institute* i el centre *Atlantic Council's Brent Scowcroft Center for Strategy and Security*. Sense tenir formació específica, el poder capitalista d'un creador d'històries de zombis ha aconseguit prendre part en decisions polítiques que vetllen per evitar la catàstrofe. L'il·luminat il·lumina als seus acòlits sobre com afrontar les penúries i catàstrofes del dia del judici final.

Reflexions finals

Avui, en línies generals, la distopia s'imposa a la utopia. El relat de la catàstrofe planeja sobre tots els informatius, i la cultura apocalíptica té el poder a la manera foucaultiana; el

rep i el proporciona generant tensions. Justament, el lligam que aquí s'ha proposat entre escatologia i capitalisme també pot explicar aquest èxit de la catàstrofe envers la promesa. Malgrat que des de múltiples sectors es continua veient la catàstrofe com un malson de nens, o una cultura d'extrafolaris inadaptats, l'apocalipticisme també influeix en l'heurística de la por que promou el sistema capitalista. A la manera de Hans Jonas, el bombardeig constant d'artefactes de por pot fàcilment bloquejar la capacitat d'imaginació, i relegar-la únicament a la imaginació catastròfica que argumenta Marina Garcés. Una inventiva que no veu cap altra solució i que, per tant, es resignarà a la mort. L'escatologia del capital funciona com a instrument per fer la societat encara més dòcil i passiva.

Dues darreres consideracions molt breus: D'una banda, tot i les catàstrofes que es produeixen de tota naturalesa, sempre hi ha supervivents. A més, s'han estudiat nombrosos casos de catàstrofes reals, com l'huracà Harvey o l'11-S, on els individus que les patien actuaven de manera prosocial, altruista i autoorganitzada (Baker & Denham, 2019). Per tant, tot i la catàstrofe, l'esperança continua sobreposant-se. D'altra banda, tots els relats del col·lapse estan guanyant la batalla. El capital no dubta a promocionar fórmules culturals d'escatologia i, així, vèncer sempre en la guerra de la fi del món. Ara bé, quin és el món que s'acaba? En la línia del paràgraf anterior, la neoreligió de l'apocalipsi capitalista vetlla per a proposar la destrucció de tots els mons, serà capaç de destruir el seu? En quin món viuran o viurem? L'apocalipsi destruirà el món d'avui ple de desigualtats, penúries, abusos i injustícies que són ben lluny de ser profètiques?

Tot i no ser-ne devot, acabarem amb un fragment de la Bíblia perquè cadascú l'interpreti com vulgui: «Llops i anyells pasturaran ben avinguts, el lleó menjarà palla com el bou, i les serps s'alimentaran de pols. Ningú no farà mal ni destrosses en tota la meva muntanya santa. Ho dic jo, el Senyor.» (*Isaïes, 65:25*)

Bibliografia

BAKER & DENHAM (2019): Natalie D. Baker and Magdalena Denham, «For a Short Time, we Were the Best Versions of Ourselves: Hurricane Harvey and the Ideal of Community» *International Journal of Emergency Services*, special edition *Critical Perspectives in Emergency Services Management*, 2019.

- BAKER (2020): Natalie D. Baker, «Zombie Experts and Anarchy Imaginaries», *Journal of Strategic Security*, Núm. 4, Vol. 13, 2020, p. 141-155.
- BARROW (2002): John D. Barrow, *Las constantes de la naturaleza. Los secretos más ocultos del Universo*. Barcelona: Editorial Planeta, 2013.
- CARR (2007): Bernard J. Carr, *Universe or Multiverse?*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GARCÉS (2017): Marina Garcés, *Nova il·lustració radical*. Barcelona: Editorial Anagrama, 2017.
- GARCÉS (2023): Marina Garcés, «Colapso y promesa». *Pensamiento al margen. Revista Digital de Ideas Políticas*, Núm. 18, 2023, p. 51-64.
- MESA (2011): Ciro Mesa Moreno, «Capitalismo y catástrofe». *Δαι μων. Revista Internacional de Filosofía*, Sup. 4, 2011, p. 139-146.
- O'CALLAGHAN & SANGUINETI (2016): Paul O'Callaghan i Juan José Sanguinetti, «Escatología teológica y destino físico del universo», dins Claudia E. Vanney, Ignacio Silva y Juan F. Franck (eds.). *Diccionario Interdisciplinar Austral*, 2016, <http://dia.austral.edu.ar/Escatología_teológica_y_destino_físico_del_universo />
- PALMÁS ET. AL. (2022): Karl Palmås, Kristoffer Ekberg i Anna Åberg, «Is there such a thing as a capitalist eschatology?». *Futures*, Vol. 136, 2022, p. 1-4.
- ROYO (2002): Simón Royo Hernández, «Escatología mesiánica, violencia estructural y capitalismo en la constitución de un mundo hipócrita», *A Parte Rei: Revista de filosofía*, Núm. 24, 2002, p. 1-26.
- RUSSELL (1910): Bertrand Russell, *Misticismo y lógica*. Madrid: Los libros de Sísifo, 2001.
- STREECK (2014): Wolfgang Streeck, «How Will Capitalism End?», *New Left Review*, Núm. 87, 2014, p. 35-64.
- STREECK (2016): Wolfgang Streeck, *How Will Capitalism End?: Essays on a Failing System*. Londres: Verso Books, 2017.